

XVII. Yüzyılın Sonlarında Hıristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri

Selim Hilmi ÖZKAN*

ÖZET

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki dostluk ilişkisi Kanuni zamanından başlayarak XVII. Yüzyılın ortalarına kadar eski samimiyetle olmamakla birlikte Akdeniz’de müttefik iki devlet olarak devam etmiştir. Fransa başbakanı Mazarin(1602–1661) Hıristiyan Birliği projesi ile birlikte Girit’in Türklerin eline geçmemesi için büyük gayret göstermiş ise de uzun süredir Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılan Girit’in Türklerin eline geçmesine mani olamamıştır. XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Fransız ilişkileri gerginleşmekle birlikte II. Viyana kuşatması sonrası yeniden bir yakınlaşma görülmektedir. Çünkü her iki devlet bu dönemde Avusturya ile savaştığı için yanlarına müttefik aramışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Osmanlı, Fransa, Hristiyan Birliği*

The Ends of the Seventeenth Century Christian Union Project And The Relations Of Turks And France

ABSTRACT

The friendship relation between the Ottoman State and France had begun in the time of Kanuni and gone on as a two-ally state in the Mediterranean Sea besides, having no old intimacy. Even if, the presedent of France, Mazarin (1602-1661), had struggled with his Christian Union project for the fact that Grate hadn’t been capruted by Turks. But, that Grete surrounded for a long time by Turks, had been gotten by Turks, Besides the connection between the Ottoman and France had become strained in the second half of seventeenth cencury. There had become close again after the second Viyana Seige. Because, in this term both states had looked for ally on the side of them for they had fight with Austria.

Keywords: *Turkey, Ottoman, France, Christian Union*

Giriş

Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda hızlı bir şekilde ilerlemeye başlaması ile Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletleri arasında ilk siyasi ve askeri ilişkiler başlamıştır. Bilhassa İstanbul’un fethinden sonra Balkanların ve Avrupa’nın en güçlü devleti haline gelen Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler tarafından dikkatli bir şekilde takip edilmiştir. Osmanlı Fransız ilişkileri de Osmanlıların Rumelide genişlemeye başlaması ile

---

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

yoğunlaşmıştır. Bu ilişkiler günümüze kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Osmanlı-Fransız ilişkileri dostluk ilişkileri içerisinde devam etmekle birlikte, Fransa'nın XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devletine karşı düşmanca tutumu ve Osmanlının düşmanları ile yakın işbirliği içerisine girmesi ile bozulmuştur. Fransa'nın aynı dönemde Osmanlı Devletinde yaşayan Hıristiyanları Katolikleştirme politikası içerisine girmesi Osmanlı-Fransız ilişkilerini biraz daha gerginleştirmiştir.

XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin genel durumu ise geçmiş dönemlere naran hiçte iç açıcı değildir. Çünkü bu dönemde bir takım yeni sorunlar ortaya çıkmakla kalmamış, Anadolu ve ülkenin diğer yerlerinde geniş çaplı olarak sosyal ve askerî çalkantılar meydana gelmiştir. Bu çalkantıların bir sonucu olarak Osmanlı Devleti dış dünyaya karşı eski dinamizmini ve gücünü de yitirmiştir¹. Bu durumun ortaya çıkmasında en büyük etken devlet işlerine harem ağaları, saray kadınları ve yeniçerilerin karışmaya başlaması olmuştur. Bu kötü gidişat Köprülüler döneminde bir nebze olsun düzelmiştir. Bilhassa Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın 1661 yılında sadrazam olması ile devletin iç düzenindeki bu düzelme daha da belirgin hale gelmiştir. Devletin iç düzenindeki bu düzelmeler uluslararası alanda da kendini hissettirmiştir. Bu durumun tabii bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin hala ciddi bir güç olduğunu gösteren girişimler yaşanmış ve bu durum II. Viyana kuşatmasına kadar devam etmiştir. II. Viyana kuşatması sonrası imzalanan Karlofça Antlaşmasından sonra ise Avrupalı Devletler ile birebir diplomasi dönemini başlatmıştır.

1. Osmanlı - Fransız İlişkilerinin Başlangıcı

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilk ilişki diplomatik anlamda olmamakla birlikte Niğbolu savaşında esir alınan Fransızların serbest bırakılması için olmuştur. Niğbolu savaşından yaklaşık yarım asır sonra İstanbul'un Türklerin eline geçmesini kabullenemeyen Fransa, Osmanlı Devleti'ne karşı Haçlı Seferi girişiminde bulunmuştur. Fransa, bu girişimi için gerekli desteği bulamamıştır. II. Bayezid dönemine geldiği zaman Osmanlı-Fransız ilişkileri Cem hadisesinden dolayı gerginleşmiştir.

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilk ciddi diplomatik ilişkiler Kanuni Sultan Süleyman'ın 1535 yılında Fransa'ya ticari imtiyazları içeren bir ahitname vermesi ile başlamıştır. Fransa bu ahitnâme ile İstanbul'da daimi bir elçi bulundurma hakkı elde ettiği gibi Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapma imkânını da elde etmiş oluyordu. Kanuni bu şekilde, karşısında olan bir devleti de yanına çekmiş oldu. 1535 yılında başlayan bu dostluk ilişkileri 1543 yılında Nice kalesinin alınarak Fransaya teslim edilmesi ile biraz daha güçlendi. Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluk ve çıkar ilişkileri XVII. yüzyılın başlarına kadar aynı şekilde devam etmiştir².

¹ Fahrettin Tızlak, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkiyalık Hareketleri" *Belleten*, C. LVII, S. 220, Ankara, 1994, s. 751.

² İsmail Soysal, "Tük-Fransız İlişkileri", *DİA*, C. XIII, İstanbul, 1996, s. 181.

2. Fransa'nın Hıristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri

2.1. Savory'nin Ortaya Attığı Hıristiyan Birliği Fikri

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki dostluk ilişkisi Kanuni zamanından başlayarak XVII. yüzyılın başlarına kadar eski samimiyetle olmamakla birlikte Akdeniz'de müttefik iki devlet olarak devam etmiştir. Fransa bu iyi ilişkilere dayanarak 1604'te yenilenen Kapitülasyonlar ile Katolikler üzerinde himaye hakkı elde etti. Bu ayrıcalıkları istismar eden Fransa, Osmanlı Devletine karşı "*Hıristiyan Birliği*" kurma gayretine girmiştir. Papalık, Fransa'nın Osmanlı Devleti nezdindeki itibarı ve ayrıcalıklarını dikkate alarak Fransa'nın da yardımı ile Katolik ve Ortodoks kiliselerini birleştirmeyi bile amaçlamıştır. Bunun için de Fransa'nın önderliğinde Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanların hepsini Katolik mezhebine çekme gayretine girmiştir. Bu durum Fransa'ya tanınan Kapitülasyonlara aykırı olduğu halde, Fransa Osmanlı Devletindeki Hıristiyanları Katolikleştirme ve hamisi olma fikrinden vazgeçmemiştir.

Fransız elçisi François Savory'nin ortaya atmış olduğu bu proje tam anlamı ile hayata geçirilememiştir³. Savory döneminde Hıristiyan Birliği projesi hayata geçirilmemiş bile olsa Fransa bu yıllardan itibaren Osmanlı coğrafyasında yaşayan Hıristiyan toplumlara isyan ettirerek Osmanlı Devletini parçalama gayretine girmiştir. Osmanlı Devleti ile dost geçinerek bir takım ayrıcalıklar elde eden bu devlet, adeta Osmanlı Devletine karşı gizli bir harp ilan etmiştir⁴.

Katolik ve Ortodoks kiliselerinin bir araya gelmesi ile oluşacak güçle Osmanlı Devletine karşı "*Hıristiyan Birliği*"ni kuramayan Fransa, 1604 yılında elde etmiş olduğu ayrıcalıklardan yararlanarak Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanları kışkırtma ve Katolikliğe geçirme noktasında faaliyete geçmiştir. Bilhassa 1650'li yıllardan sonra Osmanlı sınırlarında Katoliklik propagandasını artırmıştır. Bu durum ise Osmanlı-Fransız ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur⁵. Proje tam olarak hayata geçmemiş bile olsa Fransa'nın ve Papalığın Katolikler üzerindeki çalışmaları yavaş yavaş meyvesini vermeye başlamıştır. Bu çalışmaların sonucu XVII. yüzyılın sonlarına doğru birçok Hıristiyan, Katolik mezhebini benimsemiştir⁶.

2.2. Girit Kuşatması Sırasında Hıristiyan Birliği Projesi

Kıbrıs'ın 1571'de Osmanlılar tarafından fethinden sonra stratejik ve ekonomik bakımdan aynı ölçüde önemli olan Girit Adası'nın da Osmanlı topraklarına katılması Osmanlı devlet adamlarının değişmez düşüncesi oldu. Bu derece önem verilen Girit Adası, Osmanlı Devleti tarafından 29 yıllık bir kuşatmanın ardından 1669 tarihinde alınabildi. Kuşatmanın bu kadar uzamasına neden olan nedenlerin başında Girit'e Avrupalı devletlerin ve Papalığın destek vermesi olmuştur. Osmanlı kuvvetleri, Girit

³ Faruk Bilici, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri, Gizli Harpten Objektif İttifaka" *Türkler – Osmanlı*, C. I, Ankara, 2001, s. 480.

⁴ Settar F. İksel, "XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunu Yıkma ve Yok Etme Teşebbüsleri" *BTDD*, S. 58, Temmuz, 1972, s. 22.

⁵ Recep Şahin, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinde Ermeni Politikaları*, İstanbul, 1988, s. 91; Davut, KILIÇ, "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesinin Kuruluş Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II.), 38, Mart, 2001, s. 728.

⁶ Davut Kılıç, *Osmanlı İdaresindeki Ermeni Toplumunu Arasında Meydana Gelen Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1997, s. 70.

muhasarası sırasında Venedik'e karşı Akdeniz'deki Katolik devletlerin müşterek kuvvetlerine karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Özellikle, Fransa'nın açık veya gizli yardımlarıyla Kandiye muhasarası uzamıştır. Bu muhasara sırasında Fransız asilzadeler topladıkları gönüllü askerler ve harp gemileri ile yardıma gelmişlerdir. Bu yardıma gelenlerden biri olan Beaufort dükü, François de Bourbon-Vendôme'ye gönderilen bir emirde, "...de Beaufort bilmelidir ki ordu Kandiye'ye yardım için gönderilmiştir. Fakat Majesteleri (Fransa Kralı) Büyük Senyör (Padişah)'e açıkça harp ilan etmek istemediğinden, bu ordu Papa'nın adı ve onun bayrağı altında hareket edecektir" denilmektedir⁷. Fakat Fransa'nın el altından desteği savaşın gereksiz yere uzamasından başka bir netice sağlamamıştır. Fransa, Akdeniz ticaretinin olumsuz yönde etkileneceğini bildiği halde Venedik'e gizli yollardan yardıma devam etmiştir. Fransa'nın bu tutumu hemen etkisini göstermiş olmalı ki gerçekten de bu tarihlerde Fransa'nın Akdeniz'de ticaret yapan gemi sayılarında azalma meydana gelmiştir⁸.

Fransa, Osmanlı Devleti ile dost geçinmeyi istemekle birlikte Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki varlığından rahatsızlığını her fırsatta ortaya koymuştur. Bu bağlamda Osmanlı'nın Avrupa ve Akdeniz'deki üstünlüğünü yok etmenin ancak "Hristiyan Birliği" ni kurarak olduğunu düşünmeye başlamıştır. Bu amaçla da Girit'in Osmanlı Devleti'nin eline geçmemesi için Osmanlıya karşı ikinci defa "Hristiyan Birliği" kurma projesine girmiştir. İtalyan kökenli başbakan Mazarin (1602–1661), bu proje kapsamında Girit'in Türklerin eline geçmemesi için büyük gayret göstermiş ise de buna mani olamamıştır. Girit kuşatması sırasında Venedik'e askeri destek sağlayan Fransa, Girit kuşatması tüm hızı ile devam ederken Saint Gotthard(1664) muharebesi sırasında da Avrupa kuvvetlerine 5000 gönüllü yardımında bulunmuştur⁹.

Her fırsatta Osmanlıya karşı "Hristiyan Birliği" fikrini ortaya atan Fransa, Girit'in düşmesinden sonra da Osmanlı Devletinden bir takım siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar elde etmek için uğraşmıştır. Fransız elçisi M. de Nointel, 1673 yılında sadrazama sunmuş olduğu bir takım öneri ile Osmanlı sularında İngiltere, Felemenk gibi bazı devletlerin dışında diğer yabancı devletlerin Fransız bayrağı ile limana girmeleri isteğinde bulunmuştur. Buna ilave olarak Fransızların da İngiliz ve Felemenk tüccarları gibi %3 vergi vermelerini istemiştir¹⁰. Katolikler üzerindeki haklarını her zaman ön plana çıkaran Fransa, Osmanlı sınırlarında yaşayan Katoliklerin hamisinin Fransa Kralının olması isteğini de yenilemiştir. Bu istekler karşısında şaşırarak Sadrazam, Fransız elçisinin eski dostluktan bahsetmesi üzerine, "Fransa eski dostumuz lakın her

⁷ Faruk Bilici, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İki Savaş Anatomisi: Saint-Gotthard ve Kandiye", XIII. Türk Tarih Kongresi, C. III, I. Kısım, Ankara, 4-8 Ekim, 1999, s. 10.

⁸ Faruk Bilici, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri, Gizli Harpten Objektif İttifaka" *Türkler – Osmanlı*, C. I, Ankara, 2001, s. 480.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/II, TTKY, Ankara, 1995, s. 209; F. Bilici, *a.g.m.*, s. 482.

¹⁰ Fransa'da diğer devletler gibi %3 vergi oranında yararlanmıştır. Mesela 26 Kasım 1685 tarihinde İzmir kadısına yollanan bir ferman ile Fransız tüccarların İzmirden satın aldıkları balmumundan %3 vergi dışında başka bir şey talep edilmemesi istenmiştir. (BOA, C.HR. 170/8465)

*zaman düşmanlarımızla birlikte buluyoruz*¹¹ cevabını vererek Fransa'nın Saint Gotthard muharebesi ile Girit muhasarasına yapmış olduğu yardımları hatırlatmıştır¹².

2.3. Kutsal İttifak'ın Kurulması ve Osmanlı-Fransız İlişkileri

Fazıl Ahmet Paşa'nın genç yaşta ölmesi üzerine IV. Mehmed, Köprülünün damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı 1676'da sadrazamlığa getirdi. Osmanlı'yı yeniden Avrupa'daki en geniş sınırlara ulaştırmak isteyen Merzifonlu, 1683 yılında Viyana'yı ikinci defa kuşattı. Kuşatmanın başlaması üzerine Avusturya Kralı I. Leopold şehirden kaçtı. Kralın şehri terk etmesine rağmen tüm Avrupa devletleri Avusturya'nın yardımına koşmuştur. Bu durum karşısında Fransa, Avusturya'ya açıktan açığa yardımda bulunmasa da Papalığın girişimleri sonucu Avusturya ile savaşı durdurarak dolaylı destek sağlamıştır. Daha açık bir ifade ile "Hristiyan Birliği" düşüncesinin devam ettiğini göstermiştir¹³.

Osmanlı Devletinin yenilgisi ile sonuçlanan Viyana kuşatması Avrupa'da büyük bir sevinç yaratmıştır. Bu yenilgiden sonra papalığın girişimi ile Osmanlı'ya karşı güç birliği içerisine giren, Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik, 1684 yılında "*Kutsal İttifak*"ı oluşturarak var güçleri ile Osmanlı Devleti'ne karşı saldırmaya başladılar. Alman ve Leh kuvvetleri Viyana'da kazandıkları savaştan sonra, Estergon Kalesi üzerine yürüyerek kaleyi zapt ettiler. Avusturya Peşte'yi alıp Budin'i muhasara etti. Venedik ise Dalmaçya, Mora, Bosna ve Arnavutluk'ta dört cephe birden açtı. Venedik'in açtığı bu cephelere, Papalık, İspanya, Cenova, Floransa ve Malta denizden destek vermiştir. Kuşatma sırasında Avusturya'ya karşı savaşı durduran Fransa ise bu oluşuma destekten kaçınmıştır¹⁴.

Osmanlı Devleti, Viyana bozgunu sonrası kendisine karşı "Kutsal İttifak" oluşturulduğu zaman o dönemde Avrupa'daki hâkimiyet mücadelesi için Avusturya ile savaşmakta olan Fransa'ya biraz daha yaklaşmıştır. II. Viyana Kuşatması sırasında Avusturya'ya dolaylı destek sağlayan Fransa, savaştan sonraki dönemde bu desteğini çekmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilişkilerde yeni bir yoğunlaşma döneminin başlamasına neden olmuştur. Bunu fırsat olarak gören Fransa, Osmanlı Devletinden yeni bir takım siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar almayı da ihmal etmemiştir.

Osmanlı Devleti, II. Viyana kuşatması sonrası batıda açmış olduğu cephelerden en büyüğü olan Avusturya ile savaşırken, Fransa Kralı XIV. Louis torununu İspanya Kralı yapabilmek için Avusturya ile tekrar savaşmaya başlamıştır. Fransa'nın bu

¹¹ Fransa, Girit'e yapmış olduğu yardımlardan Osmanlı Devleti'nin haberdar olmaması için çaba harcamıştır. Bu yardım ve destekleri öğrenen sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Fransız elçisini teşrifat kurallarına aykırı olarak oturduğu yerden kabul etmiştir. Bununla da yetinmeyen Osmanlı Devleti, Fransa ile olan ticaret ahitnamelerini yenilemeyerek Fransa'nın bu tutumuna sessiz kalmamıştır.

¹² Baron Jaseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Sabah Yayınları, C. VI, İstanbul, 2000, s. 239-240.

¹³ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 7vd; Ahmed Refik, *Felaket Seneleri*, İstanbul, 1332, s. 11; Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Silahdar Tarihi*, C. II, İstanbul, 1928, s. s. 90, 118; Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), Sabah Kitapları, İstanbul, 1992, s. 9-17.

¹⁴ Donald Quataert, "Ottoman History Writing and Changing Attitudes Towards the Notion of "Decline", <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501961>; Hammer, a.g.e., s. 412; Ahmet Refik, a.g.e., s. 50.

saldırısı Osmanlı güçlerinin Avusturya karşısında rahatlamasına neden olmuştur. Avusturya ise İspanya'da sönmek üzere olan Habsburg hanedanına, kendi prenslerinden birini oturtmak istiyordu. Çünkü Avusturya'da da aynı hanedan iktidarda idi. Bu yüzden Avusturya ile Fransa arasında İspanya tahtı için bir mücadele vardı¹⁵. Bu mücadeleden dolayı Avrupa devletlerinin tamamı XIV. Louis'e cephe almış durumda idi. Fransa bu durumda yalnız kalmıştı. Fransa'ya cephe alan devletler, Osmanlı Devleti ile uzun süredir dost olan Fransa'nın Avrupa'da siyasi alanda güçlenmesini istemiyorlardı. Bu durum Osmanlı ile Fransa'yı biraz daha birbirlerine yaklaştırmıştır¹⁶.

Fransa, Avusturya'ya karşı üstünlüğünü koruyabilmek için Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki savaşın devamını istemiştir. Bu dönemde girişilen barış görüşmelerinin hepsini engellemek için büyük çaba harcamıştır¹⁷. Nitekim Fransız büyükelçisi Ferriol (1699–1711), Osmanlı Devleti'nin Karlofça Antlaşmasına imza koymaması için çok direnmiştir¹⁸. Hatta Fransa elçisi Ferriol, kaybetmiş olduğu topraklarını geri alıncaya kadar Fransa'nın savaşa devam edebileceğini Osmanlı Devleti'ne söyleyerek, Fransa'nın Ren cephesinden Avusturya'ya karşı taarruza geçmek üzere olduğunu bildirmiştir. Dönemin sadrazamı Hüseyin Paşa ise Fransa'nın daha önceki davranışlarını dikkate alarak bu tutumunu pek güvenilir bulmamıştır¹⁹.

Girit kuşatması sırasında Osmanlıya karşı "Hıristiyan "Birliği" projesinin mimarı, II. Viyana kuşatması sırasında Avusturya'nın destekçilerinden olan Fransa, bu dönemde batıdaki hâkimiyetini güçlendirebilmek ve rakiplerine karşı güç kazanabilmek için Osmanlı Devleti ile dost geçinmeye gayret etmiştir²⁰.

3. Ticari İlişkilerde Yeni Dönem

Osmanlı Devletinin II. Viyana kuşatması sonrası Kutsal İttifak'a dâhil olan devletler ile savaşması ticari anlamda en çok Fransa'ya yaramıştır. Venedikli tüccarların Osmanlı limanlarına girmesinin yasaklanması²¹ üzerine Batılı devletler, bilhassa Fransa ve İngiltere XVIII. yüzyılın başlarına doğru Akdeniz limanlarında etkin bir şekilde rol oynamaya başlamışlardır²². Mesela Sayra, Beyrud gibi çeşitli yerlerin kadınlara gönderilen hükümlerden Fransız gemicilerin Osmanlı limanlarında daha fazla görülmeye başladığını anlamaktayız. Fransa bu yeni süreçte ticari alanda bir takım yeni kazançlar da elde etmiştir²³.

II. Viyana kuşatması sonrası oluşan savaş dönemine kadar Osmanlı Devletinin ihtiyacı olan hububat, pirinç, kahve gibi bir takım temel ihtiyaç maddelerinin büyük bir

¹⁵ BOA, A. {DVNS.MHM.d-106, s. 722, 726; Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (Çev. B. Karanakçı), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s. 104, 122; Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev., M. Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 1983, s. 306.

¹⁶ Rami Mehmet Paşa, *Vekeyi-i Musâleha*, Millet Kütüphanesi, Reşit Efendi Kısım, Nr. 685, s. 21ab; Abdülkadir Özcan, "Karlofça", *DİA*, C. XXIV, DVY, İstanbul, 2001, s. 504.

¹⁷ Rami Mehmed Paşa, *Vekeyi-i Musâleha*, s. 20b.

¹⁸ F. Bilici, *a.g.m.*, s. 491.

¹⁹ Rami Mehmed Paşa, *Vekeyi-i Musâleha*, s. 40a; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. III, (Çev. Özdemir Çobanoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 291; Anonim, *Osmanlı Tarihi*, (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), TTKY, Ankara, 2000, s. 134.

²⁰ Andre Bruneau, *Tradition et Politique de la France au Levant*, Paris, 1932, s. 49.

²¹ BOA, C. HR, 2827.

²² BOA, A. {DVN, 280/1

²³ BOA, A. {DVN. DVE. d, 904, s. 1.

çoğunluğu Mısır ve Suriye limanlarından Venedikli tüccarlar ile taşınmakta idi. Savaş döneminde Venedikli gemilerin Osmanlı limanlarına girmesinin yasaklanması üzerine, Fransız tüccarlar ön plana çıkmaya başlamışlardır. Hatta bundan İngiliz ticareti de etkilenmiş ve İngilizlerin Osmanlı ile olan ticaret hacminde daralma meydana gelmiştir²⁴. Ayrıca, Elmas Mehmet Paşa'nın Fransız sempatzanı olması ve İngiliz gemilerinin Osmanlı sularında korsanlık yaptıkları yönündeki söylentileri de eklenince Fransız tüccarlar tercih edilir olmuştur²⁵.

Osmanlı ile Fransa arasındaki ticaretin bu şekilde gelişmeye başladığı bir dönemde Fransız elçisi Ferriol, Osmanlı limanlarında Fransız tüccarlara zorluk çıkarıldığını, bazı görevlilerin tüccarlardan zorla 300 kuruş istediklerini bu miktarı vermezler ise haps ile tehdit ettikleri hususunda divana müracaatta bulunarak bunun önlenmesi için ricada bulunmuştur. Hükümet bu işi yakından takip ederek, kadı ve valilerden tüccarlara “ahidname-i hümâyûn” dışında davranılmamasını istemiştir²⁶. Yine 1698 yılı ortalarında İstanbul Kaymakamı ve İzmir gümrük eminine yollanan hükümler ile limana gelen Fransız gemilerinden tekrar tekrar gümrük vergisi talep edilmemesi hususunda uyarılmışlardır²⁷. Bağdat ve Diyarbakir kadılarına yollanan hükümler ile de Bağdat ve Acem taraflarına geçmek isteyen Fransız tüccarlarından fazla vergi talep edilmemesi hususunda da görevliler uyarılmıştır²⁸.

1700 senesinde Fransız gemiciler Osmanlı limanlarına 61.831 parça çuha taşımakta idiler. Bunun dışında en çok tüketilen ikinci mal ise kâğıt idi. Fransız tüccarlar bu iki mamulden çok para kazanmışlardır. Bu dönemde dikkat çeken diğer önemli bir olay ise, ham maddesi Türkiye'den ihraç edilen mamul Fransız mallarının tüketilmeye başlamış olmasıdır²⁹. Herhalde bunda savaş döneminin getirmiş olduğu düzensizlik ve üretim düşüklüğü etkili olmuş diyebiliriz.

4. Karlofça Sonrası Osmanlı-Fransız İlişkileri

II. Viyana kuşatması sonrası oluşan on altı yıllık savaş dönemini kaybeden Osmanlı Devleti “Kutsal İttifak” devletleri ile Karlofça Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devletinin dış siyasetinde köklü değişmelerin meydana geldiği dönemin başlangıcı olmuştur. Bu antlaşma, Osmanlı genişlemesinin ve Avrupa üzerindeki tahakkümünün artık durduğunun, Osmanlı gücünün ve bunun getirmiş olduğu siyasî ve askerî üstünlüğün yabancı devletler üzerinden silindiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Bu antlaşmadan sonra Osmanlı Devletinin, daha önceleri önem vermediği İngiltere ve Felemenk (Hollanda) gibi bazı Avrupa devletleri ile ilişkilerinde gelişmeler olmuştur. Bu gelişmenin yanı sıra, zikredilen devletlerin siyasetlerine göre tesirleri altında da kalmaya başlamıştır. Bu devletlerin zaman zaman birisi, zaman zaman da ikisi ile anlaşarak denge politikası kurmaya çalışmıştır. Nitekim

²⁴ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s. 51.

²⁵ C. J. Heywood, “1689-1698 Yılları Arasında İngiliz-Türk Diplomatik İlişkileri” *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984*, Başbakanlık Yayınları, Ankara, 1985, s. 33.

²⁶ BOA, A. {DVN, 254/98

²⁷ BOA, İE, HR, 427, 428; BOA, A. {DVN, DVE, d, 28/3, s. 145vd, 181; BOA, A. {DVN, 248/87, 88, 89, 95, 97.

²⁸ BOA, A. {DVN, DVE, d, 28/3, s. 154.

²⁹ P. Mason, *Histoire Du Commerce Français Dans Au Levant XVII*, Paris, 1932, s. 516.

Karlofça Antlaşması Fransa'ya karşı cephe almış olan İngiltere ve Felemenk hükümetlerinin gayretleriyle imzalanmış olduğu için bu iki devlet bu suretle hem Osmanlı hem de Fransa cephesinde harp etmekte olan müttefikleri Avusturya'yı sıkışık durumdan kurtarmıştır³⁰. Savaş döneminde ve antlaşma sonrası İngiltere, Hollanda gibi devletler Osmanlı dış ticaretinde önem kazanmaya başlarken, antlaşma sonrası Fransa eski siyasi ve ekonomik önemini yitirmeye başlamıştır³¹.

4.1. Fransa'nın Osmanlı Sınırlarındaki Hıristiyanlara İlgisini Artırması

Fransa kralı XIV. Lui, Osmanlı hükümeti ile Fransa arasındaki dostluğu ileri sürerek, 1673 yılında yenilenen kapitülasyonlar ile Osmanlı topraklarında bulunan rahiplere meşruiyet kazandırmıştı. Bu ayrıcalıkları fırsat olarak değerlendirip istismar eden Fransız sefiri Marguis De Bonnac, İstanbul'dan XIV. Lui'ye yollamış olduğu mektupta; *"Ermeniler ile aralarındaki ibtilaflarda gerekmedikçe Türklere müracaat edilmemelidir. Bizim için tutulacak yegâne yol, Ermeni kiliselerinin yöneticilerini idare ederek bâkimiyyetlerine doğrudan müdahale edilmeyeceğini, fiili ve siyasi hiçbir menfaatin meselelerine dâhil olmadığımızı, Türklerin boyunduruğundan umumi bir kurtuluşa ulaşabilmek için aramızdaki problemleri azaltarak birbirine yaklaştırmaktan ibaret olduğuna ikna etmektir"* demiştir. XIV. Louis döneminde Fransız elçilerin, bu şekilde Osmanlı Devletine tâbi Hıristiyanları Katolik yapma gayretine girişerek tahrik etmek suretiyle çevirdikleri siyasi entrikalar ve casusluk peşinde koşmaları, Osmanlı-Fransız münasebetlerini bir defa daha gerginleştirmiştir³². Osmanlı Devleti tarafından Fransız vatandaşları ile ilgili olarak Fransa'ya bir lütf olarak verilen ayrıcalıklar Fransa tarafından istismar edilerek, Osmanlı Devletinin Katolik vatandaşlarına da uygulanmak istenmiştir³³.

Fransa'nın İstanbul sefirlerinin himayesinde hareket eden misyonerler Selanik, İzmir, Beyrut gibi birçok Osmanlı şehri ve adalarda Ortodoks ve diğer Hıristiyanları Katolikleştirmek için faaliyet ve propagandalarını artırmışlardır³⁴. Mesela 26 Haziran 1695 tarihinde Amid ve Musul kadılığında gelen bir istek de Diyarbakır'da Yakup Süryani taifesi rahibi Bidros isimli rahibin kendilerini Frenk mezhebine sokmak istediğinden şikayetle azli ve yerine milletlerinin itimadını kazanan Körgis'in rahip tayin edilmesini istemişlerdir. Girişmiş oldukları bu propaganda faaliyetinden sonuç alan Fransız misyonerler birçok kişinin Katolik mezhebini benimsemesini sağlamışlardır³⁵.

Fransa, XVII. Yüzyılın sonları ile XVIII. Yüzyılın başlarında Hıristiyanlar üzerindeki propagandasını artırmıştır. Mesela Fransa'nın Osmanlı sefirleri ve misyonerleri 1700'lü yıllardan itibaren Ermenilerin tarihini, dilini ve edebiyatını öğretecek eserler neşrederek el altından dağıtmışlardır³⁶. Bu durumu ise Osmanlı Devleti engellemek için elinden gelen gayreti göstermiştir. Dönemin sadrazamı Hüseyin Paşa'nın İstanbul Kaymakamına 1701 Temmuz sonlarında yollamış olduğu bir hükümden İstanbul'da Galata'daki iki yerde ve Validehani'nda bazı müfsidlerin

³⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. IV/I, s. 1; Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, 1987, s. 82.

³¹ Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", *Türkler-Osmanlı*, C. IX, İstanbul 2001, s. 759; A. Palmer, *a.g.e.*, s. 28.

³² D. Kılıç, *a.g.m.*, s. 728.

³³ D. Kılıç, *a.g.t.*, s. 60.

³⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.119.

³⁵ BOA, C. ADL, 32/1914.

³⁶ N. Göyünc, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul, 1983, s. 53; Kılıç, *a.g.m.*, s. 731.

Ermeni kitaplarını değiştirerek ve yeni ilaveler yaparak bastıklarını ve bunları Ermenilere zorla kabul ettirmeye çalıştıklarını anlamaktayız. Hükümde bu kişilerin derhal yakalanıp hiçbir şekilde bunlara müsamaha gösterilmemesi ve hapsolunması istenmiştir³⁷.

Fransa'nın, Osmanlı coğrafyasında yapmış olduğu Katolik propagandasının başarılı olmasında Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetlerin büyük rolü oldu³⁸. Fransa bilhassa XIV. Louis zamanında, Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren Katolik misyonerleri, maddi, manevi ve siyasi anlamda destekledi. Bunların yanında ve arkasında Fransa'nın olduğu gerçeği, Osmanlı Devletinin kesin sonuca gidecek sert tedbirler almasını geciktirdi. Bu durumda misyonerlerin cesaretlenmesine sebep oldu. Halep Ermeni Piskoposunun XIV. Louis'e yazdığı mektupta uzun methiyelerden sonra; "*Ermenistan Fransızların en kudretli bir kralı tarafından kurulacaktır.*" ifadesini kullanmıştır. Devlet adamlarının ihmalkâr tutumlarını fırsat bilen Katolik misyonerler, bu yıllardan başlayarak Fransa ve Vatikan'ın verdiği destekle Osmanlı Devletini zayıf düşürmek için Hıristiyanlar ve Ermeniler üzerinde silinmesi zor dinî ve tarihi izler bıraktılar. Osmanlı Devletinin her bölgesine çeşitli meslek adları ile dağılan misyonerler, Fransa ve Papalığın gücünü de arkalarına alarak Osmanlı topraklarındaki emellerine adım adım yaklaşmışlardır³⁹. Mesela Sivas valisine 16 Ağustos 1708 tarihinde yazılan bir hükümden de anlaşılmaktadır ki bazı Frenklerin kimisi doktor, kimisi rahip ve papaz şeklinde ülkenin her tarafında dolaşarak halkı Hıristiyanlık dinine meylettirdiklerinden dolayı derhal yakalanıp dışarı çıkarılması istenmiştir⁴⁰. Osmanlı Devleti bu ve buna benzer durumlarda hassas davranarak Fransız sefir ve misyonerlerin çalışmaları sonucu kendi teb'asından olan Hıristiyanların başka bir Hıristiyanlık mezhebine girmelerine karşı çıkmıştır.

4.2. Fransa'nın Sömürgeciliğe Yönelmesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri

XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupalılar tarafından yeni ticaret yollarının bulunmasından sonra önceleri dini ve ilmi amaçlarla başlayan dünyaya yayılma hareketleri XVI. yüzyılın başlarından itibaren ekonomik amaçlara yönelmiştir. Yeniçağ Avrupa'sında ticaretin gelişmesi, paranın esası olan değerli madenlere olan ihtiyacı arttırmıştır. Bu durum karşısında Avrupalılar, değerli madenlere ulaşabilmek için Asya başta olmak üzere Afrika ve dünyanın diğer yerlerine seferler düzenlemişlerdir. Bu devletlerden öncelikle İspanya ve Portekiz dünyanın birçok yerinde sömürge amaçlı koloniler kurmuştur. Bu iki devletten sonra XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi devletler ekonomilerini canlandırmak amacıyla sömürge yarısına hız vermişlerdir. Bir önceki yüzyılda birbirleri ile din ve veraset meselesinden dolayı birbirleri ile savaşan bu devletler, şimdi ise ekonomik çıkarları için mücadeleye başlamışlardır. Bu devletler ihracatlarını arttırmaya başlarken ithalatlarını da azaltmaya çalışmışlardır. Bu durumdan en çok Osmanlı ekonomisi olumsuz yönde etkilenmiştir⁴¹.

³⁷ BOA, A. {DVNS.MHM.d -111, s. 636, 643, 645.

³⁸ BOA, C. HR, 113/5602.

³⁹ BOA, C. ADL, 99/5956; 35/2074; C. HR, 71/3501; 105/5241; A. Refik, *a.g.m.*, s. 276; Ahmet C. Paşa, *Tarihî Cevdet I*, (nşr. M. Çevik), İstanbul, 1984, s. 373; Kılıç, *a.g.m.*, s. 731.

⁴⁰ BOA, C. DH, 133/6602.

⁴¹ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İstanbul, 1990, s. 130; Donald Quataert, *a.g.m.*, s. 2.

Çünkü Osmanlı Devleti XVII. ve XVIII. yüzyılda dünyanın en büyük üretici ve tüketici devletleri arasındadır⁴². XVII. yüzyılın ikinci yarısında uzun süren savaşlar sonucu gerileyen ihracat bu yeni anlayış ile yeniden Osmanlı aleyhine işlemeye başlamıştır. Bunun karşısında ithalatın artmaya başlaması devleti ekonomik açıdan zarara uğratmıştır⁴³.

Karlofça Antlaşması sonrası Venedikliler ile ticari ilişkiler yeniden başlamışsa da, on altı yıllık savaş döneminde büyük yara aldığı için eski gücüne hiçbir zaman ulaşamamıştır. Karlofça Antlaşması sonrası yapılan 1701 tarihli ahidnâme de dâhil olmak üzere bir dizi faaliyet ile eski ticari ilişkiler yeniden canlandırılmak istenmişse de bu başarı elde edilememiştir⁴⁴. Bunda, Fransızların ve İngilizlerin sömürge amaçlı doğu ticaretini kontrol⁴⁵ etmeye başlamaları da etkili olmuştur. Nitekim 1698–1700 yıllarında arasında Fransa'nın ticaret hacmi 11 milyon liraya ulaşarak büyük bir paya ulaşmış iken XVIII. yüzyılın başlarına gelindiği zaman ise İngilizler İstanbul ticaretinde büyük bir pay kapmışlardır. Bu da Venedik'in ve Fransa'nın ticari anlamda gerilemesi anlamına gelmektedir. Buna bir örnek verecek olursak, XVIII. yüzyılın başlarında İngilizlerin payı, 4.184.000 lira, Hollandalılar, 3.697.000 lira iken Fransa 1.519.000 lira, Venedikliler ise sadece 246.000 lira da kalmıştır⁴⁶.

Sonuç

Yıldırım Bayezid zamanında başlayan Osmanlı-Fransız ilişkileri Kanuni zamanında karşılıklı çıkarlar ile müttefik iki ülke olarak devam etmiştir. XVII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu durum, Fransa'nın Girit kuşatması sırasında Venedik'e destek vermesi sırasında gerginleşmiştir. Fransa Girit'in Osmanlı'nın eline geçmesine engel olmak isterken Akdeniz'de de üstünlük kurmak arzusunu her fırsatta dile getirmiştir. Osmanlı Devletine karşı “Hıristiyan Birliği”ni tam olarak oluşturamayan Fransa, Osmanlı Devletine gizli bir savaş açarak Osmanlı coğrafyasında yaşayan Ermeni ve Hıristiyanların isyanlarında ön ayak olmuştur.

Bir taraftan Osmanlı ile dostluk ilişkilerini güçlendirmek isteyen Fransa diğer taraftan da “Hıristiyan Birliği” projesi ile bir ikilem içerisine düşmüştür. Akdeniz'deki ticari kaygılarını da düşünen Fransa bu ikilemden çıkmakta zorlanmıştır. Osmanlı ile sürekli savaşmakta olan Venedik'e bir taraftan destek verirken, diğer taraftan da Osmanlı devletinden bir takım ticari ayrıcalıklar koparmaya çalışmıştır.

⁴² Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. I, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 305.

⁴³ Ş. Pamuk, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁴ Meryem Kaçan Erdoğan, “1701 Tarihli Osmanlı-Venedik Ahidnâmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4/1, Haziran, 2003, s. 72.

⁴⁵ Bu dönemde (XVII yüzyılın sonu ve XVIII yüzyılın başları), İngiltere ve Fransa doğu bölgelerine, bilhassa Müslümanların yaşamış oldukları yerlere, sömürgecilik anlayışı içerisinde yerleşmeye başlamışlardır.

⁴⁶ R. Mantran, *a.g.e.*, s. 115.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA, A. {DVN, 248/87, 88, 89, 95, 97; 254/98, 99; 277/87; 280/1.
 BOA, A. {DVN. DVE. d, 28/3; 904.
 BOA, A. {DVNS.MHM.d, 106, 111.
 BOA, C. ADL, 32/1914; 35/ 2074; 99/5956.
 BOA, C. HR, 71/3501; 105/5241; 113/5602; 170/8465; 2827.
 BOA, C. DH, 133/6602.
 BOA, İE. HR, 427, 428.

Kitaplar

- Ahmet C. Paşa, *Tarihi Cevdet I*, (nşr. M. Çevik), İstanbul, 1984.
 Anonim, *Osmanlı Tarihi*, (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), TTKY, Ankara, 2000.
 BRUNEAU, A, *Tradition et Politique de la France au Levant*, Paris, 1932.
 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, (Haz. Abdülkadir Özcan), TTKY, Ankara, 1995.
 GÖYÜNÇ, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul, 1983.
 KANTEMİR, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. III, (Çevr. Özdemir Çobanoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.
 KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (Çev. B. Karanakçı), İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998.
 KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.
 MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. I, (Çevr. Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
 KILIÇ, Davut, *Osmanlı İdaresindeki Ermeni Toplumunu Arasında Meydana Gelen Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1997.
 MASSON, Paul, *Histoire Du Commerce Français Dans Au Levant XVII*, Paris, 1932.
 PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (Çev. Belkis Çorakçı Dışbudak), Sabah Kitapları, İstanbul, 1992.
 PAMUK, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1550-1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.
 PURGSTALL, Baron Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C, VI, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000.
 Rami Mehmed Paşa, *Vekayi'-i Musâleha*, Millet Kütüphanesi, Reşid Efendi Ks. Nr. 685.
 Raşid Mehmed Efendi, *Tarihi Râşid*, C. II, İstanbul, 1282(1865).
 REFİK, Ahmed, *Felaket Seneleri*, İstanbul, 1332.
 SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, 1987.
 SHAW, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yayınları, İstanbul, 1983.
 Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Nusretname*, C-I, (Sad., İ. Parmaksızoğlu), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1962.
 Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Silahdar Tarihi*, C. II, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928.
 ŞAHİN, Recep, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinde Ermeni Politikaları*, İstanbul, 1988.
 UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Makaleler

- BİLİCİ, Faruk, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri, Gizli Harpten Objektif İttifaka" *Türkler – Osmanlı*, C. I, Ankara, 2001, s. 480-492.

- BİLİCİ, Faruk, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İki Savaş Anatomisi: Saint-Gotthard ve Kandiye", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III, I. Kısım, Ankara, 4-8 Ekim, 1999
- ÇİÇEK, Kemal, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", *Türkler-Osmanlı*, C. IX, İstanbul, 2001, s. 746-764.
- HEYWOOD C. J., "1689-1698 Yılları Arasında İngiliz-Türk Diplomatik İlişkileri" *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984*, Başbakanlık Yayınları, Ankara, 1985, s. 33-41.
- İKSEL, Settar F., "XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunu Yıkma ve Yok Etme Teşebbüsleri" *BTTD*, S. 58, Temmuz, 1972.
- KAÇAN, Meryem Erdoğan, "1701 Tarihli Osmanlı-Venedik Ahidnâmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4/1, 63-75.
- KILIÇ, Davut, "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesinin Kuruluş Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II.), 38, Mart, 2001, s. 726-734.
- ÖZCAN, Özcan, "Karlofça", *DİA*, C. XXIV, DVY, İstanbul, 2001
- SOYSAL, İsmail, "Türk-Fransız İlişkileri", *DİA*, C. XIII, İstanbul, 1996.
- QUATAERT, Donald, "Ottoman History Writing and Changing Attitudes Towards the Notion of 'Decline'", <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501961>.
- TIZLAK, Fahrettin, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkıyalık Hareketleri" *Belleten*, C. LVII, S. 220, Ankara, 1994, s. 751-780.